

103363

Flyktninger i Sverige 1933-46

Krigshistorie
Av CHRISTIAN CHRISTENSEN
Tidligere redaktør i Morgenbladet

I det tilfelle at den innvandringsdebatt vi har hatt, henvises det gjerne til krigs- og okkupasjonsårene da mange nordmenn fikk vern i Sverige. Ofte heter det: "Den gang det norske folk selv var på flukt og ble tatt hånd om av en nabo med varmt hjerte". Var det slik?

I november 1988 ble det arrangert en særdeles interessant konferanse i den norske ambassade i Stockholm, ledet av ambassadør Oscar Værnø og redaktør Grethe Værnø. Naboskap i krigstider. En rekke fremtredende svenske og norske historikere, politikere og offiserer og sivile embetsmenn deltok.

Under konferansen kom professor dr. philos Olav Riste med en oppsiktsvekkende opplysning. Han beskrev nordmenns vilje til å overse kontroverser: "Karakteristisk er i så måte referatet fra møtet i den nordiske samarbeidskomiteen i juli 1945, der både Einar Gerhardsen og Trygve Lie overgikk kvarandre i å takke Sverige for all hjelp. Stridsspørsmåla frå krigen burde det settast ein strek over, og der ha sikkert vore feilvurderingar og mistydingar på begge sider. Hovudkonklusjonen var at Sveriges nøytrale status i alle fall hadde hatt stor verdi for Noregs kamp. I sådanne kontrast til dette står innlegga frå Per Albin Hansson og andre svenske delegerte. Her er lange foredrag om Sveriges krigspolitikk som alle har same konklusjon: Sverige gjorde ingen feil. Ikke på eit einaste punkt kan der sporast ansats til sjølvkritikk.

Historiografien om norsk-svenske forhold under krigen har langt på veg føljt opp dette mønsteret. Bortsett frå den norske flyktningestraumen til Sverige, som naturleg måtte fange norske historikarar interesse fordi det handla om så mange nordmenn ein og ein halv til to prosent av Noregs befolkning, har norske historikarar følgje Trygve Lies linje med å sette strek over krigstidas krangel og kiv. Det er ganske enkelt ikkje vore oppfatta som hverken særleg viktig eller særleg interessant."

Hva professor Riste opplyser, er at våre historikere faktisk har fulgt en historisk linje. Han har utvilsomt rett i at enkelte historikere har gått inn i flyktningsspørsmål med åpenhet. Men er det bildet opinionen har fått, tilnærmet riktig?

Professor dr. Ole Kristian Grimnes skriver i forordet til sin bok *Et flyktningesamfunn vokser fram* (Aschehoug 1969): "Under den annen verdenskrig spilte Sverige en viktig rolle i norsk politikk på flere måter. Vi skal her bare nevne to. Denne bok handler om den ene av dem.

For det første var svensk territorium et

fristed for tusener av nordmenn som kom over grensen som flyktninger i løpet av krigen. Disse flyktningene stod, som alle emigranter eller flyktninger gjør, i en dobbelt sammenheng, dels svensk, dels norsk. De levde i Svenske omgivelser og måtte på forskjellige vis opptre som svensker gjorde. Men de skilte seg også ut fra sitt svenske miljø og inngikk i et norsk fellesskap som svensker ikke deltok i. Flyktningebefolkningen kom således etter hvert til å utgjøre sitt eget samfunn innenfor og infiltrert i det svenske storsamfunnet. Det er denne siden av Norge i Sverige under krigen som er behandlet i denne bok.

For det annet var svensk område under krigen utgangspunktet for hemmelige forbindelser og kontakt med den voksende norske motstandsbevegelsen på den andre siden av grensen. Det ble organisert en norsk sivil og militær kurer- og forbindelsesstasjon på Norge fra Sverige, den norske legasjon i Stockholm og tilknyttede kontorer spilte en viktig rolle som bindeledd mellom den norske utefronts ledelse i Storbritannia og hjemmefronten i Norge, på slutten av krigen ble svensk territorium benyttet til trening av norsk motstandspersonell, opplegg av norske militære grensebaser, hjemtransport

Noe utpreget fristed hadde ikke nordmenn i Sverige i 1940

av materiell m.m. Det var imidlertid bare et fåtall av flyktninger som hadde befattning med dette."

Har historikeren Ole Kristian Grimnes rett i at Sverige var et fristed for nordmenn i første halvdel av 1940-årene? Det er ubetinget riktig hva han hevder hvis man tenker på det som skjedde i krigens siste år. I januar 1944 ble det startet en utdannelse av norske polititropper og i krigens slutfase opererte norske sabotører med base på svensk jord. Det ble endog sluppet våpen fra fly på svensk side av grensen. Men noe utpreget fristed hadde ikke nordmenn i grannlandet i 1940.

12. april 1940 fant det sted et grensemøte mellom øverstkommanderende for die Wehrmacht i Norge og den svenske overbefalhavet vedrørende "grenseregulering", dvs. vakthold. Den 27. mai 1940 overleverte den norske sendemann i Stockholm, minister J. H. Wollbæk en note til Sveriges utenriksminister: "Det har i den senere tid gjentagende ganger hendt at nordmenn som er kommet over grensen til Sverige, enten er

avvist ved grensen og nektet å komme inn eller sendt tilbake over grensen til de okkuperte distrikter i Norge etter at de var kommet inn i Sverige.

Jeg har den ære å henlede deres oppmerksomhet på dette forhold, idet jeg finner at uten hensyn til de strengt juridiske regler som måtte gjelde i henhold til svensk lovgivning eller i henhold til internasjonale konvensjoner, burde råde enighet om at det ikke stemmer med billighet eller humanitet og heller ikke med internasjonal praksis at personer som av politiske grunner flykter fra sitt hjemsted, tvinges tilbake igjen til distrikter hvor de i den maktts vold som er i krig med deres fedreland."

Norges forhold til Sverige under krigen 1940-45, Aktsykke utgitt av det KGL. Utenriksdepartementet (Gyldendal 1947), inneholder adskillig om avvisning av norske statsborgere, arrestasjoner og forvaring uten dom.

La oss se nærmere på den norske flyktningestrømmen til Sverige ut i fra de offisielt foreliggende tall og ta utgangspunkt i januar 1941. I denne måned ankom det 66 nordmenn som ble godkatt og gitt flyktningestatus av svenske myndigheter. (Sverige hadde i 1860 innført passfrihet med rett til fri innreise og opphold, en ordning som gjaldt i de fleste vest-europeiske land samt i USA. Regelverket ble endret under første verdenskrig, og i 1920 kom forskrifter om visering av hensyn til arbeidsforholdene i riket. Nye lover ble gitt i 1927 og 1938 som bygget på "Skydd för den svenske arbeidskraften." Ut i fra svensk regelverk og praksis var det nærmest oppsiktsvekkende at hele 66 nordmenn ble godkjent som politiske flyktninger i januar 1941. Antallet nordmenn som søkte seg til Sverige økte utover året, og pr. 31/12 1941 var det registrert 2851 norske flyktninger. Året etter ankom 7666 og etter noe avgang var flyktningetallet ultimo desember 1942 - 10367. Tallet ble nær fordoblet det følgende år, og antall norske flyktninger ved årsskiftet 1943-44 var kommet opp i 20 421.

Første halvår 1944 ankom drøyt 4000 og i annet halvår nær 12 000, slik at man i desember 1944 kunne registrere 35 195 norske flyktninger i Sverige.

De høyeste flyktningetall ble notert i de fire første måneder i 1945 med rundt regnet 90 pr. dag. Derved nådde man pr. 30. april 1945 det høyeste flyktningetall som var et sted mellom 42 000 og 43 000. Helt nøyaktige oppgaver foreligger ikke. Det skyldes blant annet at et antall registrerte flyktninger var i polititropper som var dratt til Finnmark.

Den første uken i mai 1945 kom ikke mindre enn 695 nordmenn over grensen og meldte seg som flyktninger.

Når det i denne oversikt i første omgang er hoppet over året 1940, er det fordi nordmenns situasjon i Sverige da til fulle avspeilet den

diffuse situasjon i deres hjemland. Norske politikere og embetsmenn hadde kort etter krigsutbruddet reist til Sverige for å få et permanent eller midlertidig asyl. Noen av dem reiste raskt hjem igjen til det okkuperte Norge for å virke til landets beste. Et stort antall vernepliktige unge menn gikk over grensen for å komme seg til Nord Norge mens det fremdeles var kamphandlinger i landsdelen. Mange av dem møtte vanskeligheter hos svenske myndigheter.

14. april gav sjefen for 1. divisjon sine avdelinger i Östfold ordre om å oppgi motstand og marsjere over grensen til Sverige. Den siste avdeling passerte 15. april kl. 0200. I Sverige ble avdelingen avvæpnet og internert. Forskjellige kilder oppgir avvikende tall på internerte norske militære mannskaper forsommeren 1940. Det er nevnt fra 5000 til 6000, en svensk kilde oppgir hele 8000, men Undersøkelsseskommissjon av 1945 fremholder at det i alt var 4100 - 4200 internerte.

12. juli ble interneringen av de norske soldater opphevet og 24. i samme måned reiste de siste av dem tilbake til Norge. Bare mellom 400 og 500 mann valgte å bli i Sverige og arbeide der.

Et betydelig antall sivile nordmenn dro østret og over grensen da die Wehrmacht landet på norsk jord. Ole Kristian Grimnes beskriver situasjonen slik: "Den norske flyktningestrømmen i april - juni var som en tidevannsbølge. Den veltet inn over Sverige på kort tid. Deretter trakk den seg nesten like raskt tilbake og etterlot bare mindre innsjøer etter seg. Mange av flyktningene kanskje de fleste, dro tilbake over grensen på egenhånd for krigen i Norge var over."

Man hadde ikke helt sikre tall, men det er regnet med at sommeren (Juli) 1940 var det ikke mer enn maksimalt 1200 flyktninger i grannlandet. De fleste av dem hadde skaffet seg lønnet arbeide rundt om i distriktene. Hvor ble det så av det store flertall, de som hadde brutt opp fra sine hjem og sitt land, kanskje i frykt for ulike former av forfølgelse. Dr. Grimnes skriver: "Utpå sommeren (1940) begynte Legasjonen og Flyktningekontoret å legge press på de flyktninger som ennå var igjen, for å få dem til å vende hjem. I et rundskriv 27. juli ble selv flyktninger i lønnet arbeid rådet til å reise tilbake da de fleste hadde sesongbetonte jobber og måtte regne med å bli sagt opp ut på høsten. 10. august ble det forestått at mailbiletter skulle nektes til den del av flyktningebelegget i Stockholm som kunne reise hjem. 14. august fikk dessuten enkelte av flyktningene i hovedstaden som hadde oppført seg dårlig, beskjed om at all underhold var inndratt, at de burde søke tyske visum for hjemreise ved det tyske konsulat i Stockholm, og at de ellers kunne risikere å bli hjemsendt av det svenske politi. Bare de som av en eller annen grunn risikerte forfølgelse og frihetstap dersom de dro

Fra evakueringen av den norske befolkningen fra Spitsbergen under den andre verdenskrig.

tilbake til Norge, burde bli. Det var ikke mange, alt i alt ca. 50 personer som flyktingekontoret fant at det ikke kunne tilrå å reise hjem."

Dette gir grunn til ettertanke. I følge dr. Grimnes var den norske flyktingestrøm til Sverige i april-juni 1940 som en *uadvannsbølge*. Et par måneder etter sitter norske myndigheter, representanter for den norske eksilregjering i London og nøkternt vurderer at bare et halvt hundre av dem ikke bør returnere til sitt okkuperte hjemland, hvor etter vurderernes oppfatning et av historiens mest brutale voldsregimer rådde marken.

Die Wehrmacht rullet over Jylland og besatte de danske øer samme dag som Oslo og Bergen ble besatt. Danskene oppgav som bekjent motstand, konge og regjering forble i landet. Danskene noe annerledes situasjon i relasjon til nordmennenes avspeilte seg naturlig nok vis-a-vis Sverige. Pr. 28. august 1943 var det bare 150 danske flyktninger i Sverige. Så kom smellet. Høsten 1943 gikk Gestapo til aksjon mot danske jøder. Man opplevet noe unikt.

Det danske samfunn heget om sine jødiske frender og fikk dem ut av det intill da relativt mildt okkuperte Danmark. Det hører med til historien at den tyske befullmektige i Danmark, dr. og SS-obengruppenfører Werner Best, etter hva som senere er kommet frem, stillende medvirket til organisert flukt for danske jøder for å hindre et folkemord. Sammenslutningen av Erhvervshemmede fra Frihetsskampen, København, er senere gått hardt ut mot såvel Politiken som Johan Vogt og betegner Best som terrorist og krigsforbryter. Sammenslutningen setter likhetstegn mellom Bests og Rikskommisaren i Norge Josef Ter-

en. Dette medførte at mange motstandskvin-ner og menn måtte forlate sitt land. I november 1943 ankom 2600 danske flyktninger til Sverige og i desember 1400. For januar 1944 var tallet 800, i februar 450. Deretter mellom 300 og 350 veien over Øresund pr. måned, slik at ved årsskiftet 1944-45 var 16 000 danske flyktninger registrert. Da tyskerne kapitulerte i Danmark 5. mai, befant det seg 18 000 dansker i Sverige.

De som var ankommet før høsten 1943 hadde først holdt seg temmelig samlet i Helsingborg, men søkte nå så til Stockholm og Göteborg hvor de mente mulighetene for arbeid og virksomhet var best.

Imidlertid var vanskelighetene i storbyene nesten uoverstigelige for en dansk flyktning uten spesielle kontakter. Det var også uhyre vanskelig å skaffe seg bosted. Og dansken i sin alminnelighet opplevde til sin overraskelse at hans språk ikke ble forstått i Stockholmstrakten samt at almenhetens interesse var rettet mot Norge og bare i ubetydelig grad mot Danmark.

Da det for alvor flyktet dansker til Sverige, utferdiget svenske myndigheter forbud mot dansk bosetting i Stockholm, Göteborg og Malmö. Så godt som alle danske flyktninger ble værende i mindre byer og småsteder i Skåne, spesielt konsentrert i Helsingborg, Landskrona og Höganäs.

Svenske myndigheter gikk med på at danskene i likhet med nordmennene skulle få mobilisere vernepliktige i Sverige, sette opp politiavdelinger og gi dem militær utdanning. Danskene hadde større vanskeligheter enn nordmennene. Den danske motstandsbevegelse hadde ikke utøvere i Storbritannia og Sverige. Hertil var den danske legasjon i Stockholm lojal overfor regjeringen i København helt til 29. august 1943.

Oppsetningen av danske tropper i Sverige gikk tregt, oppslutningen om "polititudannelse" var svak. Men etterhvert fikk danske offiserer situasjonen under kontroll, og 5. mai reiste en dansk brigade på nær 5000 mann over sundet og hjem til Danmark som en "befrielsesarmé".

Nå skal man ikke tro at nordmenns innsats-

beredvillighet var av en annen verden. Da norske myndigheter fikk anledning til å mobilisere norske vernepliktige i Sverige, nektet rett og slett 27 prosent å møte til "politikursene". Det er et halvglemt faktum at noen hundre senere rømte eller deserterte fra reservepolitiet. Statsråd Paul Hartmann som var finansminister i den norske London-regjering skrev i sin dagbok 18. april 1944: "Det er nok ganske sikkert at det er en meget stor prosent av nordmenn i Sverige som ikke på noen måte er kommet over for å tjene landet eller fordi de er i fare, men simpelthen for å bli bedre forsynt med hjemmet. Det er forresten en ting som var på det rene blant administrasjonen i Stockholm alt da jeg var der høsten 1942."

Dette dagboknotatet er gjengitt i Hartmanns bok *Bak fronten. Fra Oslo og London 1939 - 1945*. (Aschehoug 1955)

Jo mer krigs- og okkupasjonsårene er kom-

Jo mer krigs- og okkupasjonsårene er kommet på avstand, desto mer har man i litteratur og historieberetninger malt et glansbilde av "det norske flyktningsamfunnet i Sverige"

met på avstand, desto mer har man i litteratur og historieberetninger malt et glansbilde av "det norske flyktningsamfunnet i Sverige." Det er blitt et slags heltens paradisi, arnested for krigføring i velferdsstatsomgivelser.

Selv sagt er det ingen grunn til å nedvurdere den innsats mange nordmenn som måtte forflytte seg til grannelandet, ydet. Endel dro hjem igjen til sitt besatte land med farefylte oppdrag, noen havnet på grunn av sitt virke i svenske fengsler hvor humaniteten ikke var

satt i høysetet, et antall var planleggere, organisatorer og oppdragsgivere.

Det kan også skrives farverige beretninger om den bistand nordmenn fikk av svenske fjerdingmenn, politifolk, tollere, kystoppsynsmenn og offiserer.

Norske offiserer bygget opp effektive militæravdelinger under navn av polititropper. Endel av dem ble satt inn i Finnmark i 1944, de øvrige marsjerte inn i Norge i mai 1945 mens det fremdeles var uvisst om tyske enheter ville kjempe. Nordmenn ved legasjonens forskjellige underkontorer spilte rolle for norsk og alliert etterretningstjeneste, og norske flyvere opprettholdt den farefulle Stockholmsruten fra Storbritannia over norske territorium til Sverige og retur.

Når man kan skrive positivt om norsk utfoldelse i Sverige og svensk bistand i okkupasjonstiden, gjelder dette krigens sluttfase. Fra 9. april 1940 og i den første følgende tid var forholdet mellom Sverige og Norge, mellom svensker og nordmenn temmelig kjølig. Situasjonen kan beskrives med at først i juni 1943 ble friherre Johan Beck-Friis gjeninnsatt som sendemann hos den norske konge og regjering i London. Trygve Lie skriver i forbindelse med sin tiltreden som utenriksminister i februar 1941: "Et av de første spørsmål jeg måtte ta opp, var de innskrænninger Sverige hadde gått til i sine diplomatiske forbindelser med oss. Denne sak var etter regjeringens oppfatning så alvorlig at alt måtte settes inn for å få forholdene endret."

Legasjonsskretæren ved den svenske legasjon i Oslo, grev Douglas, hadde holdt kontakt med regjering under ferden i Norge, helt til vi skiltes i Tromsø. Den svenske minister Johan Beck-Friis fikk ordre av sin regjering om å bli i Oslo. Han oppholdt seg der inntil tyskerne stengte alle diplomatiske stasjoner i Norge i juli 1940. Senere ble han sendt til Portugal, uten at stillingen hos o formelt ble nedlagt. Den offisielle forbindelse med den svenske regjering kunne derfor bare fine sted gjennom vår legasjon i Stockholm.

Minister Wallebek, som gjorde en verdifull og krevende innsats for Norges sak, ble syk sommeren 1940 og døde samme høst. Utenriksråd Jens Bull overtok midlertidig bestyrelsen av legasjonen som charge d'affaires. Da regjeringen ønsket å utnevne ham som minister, meddelte den svenske regjering at den ikke så seg i stand til å motta noen norsk minister." (Trygve Lie: *Med England i tidlinjen 1940 - 1942* Tiden Norsk Forlag 1956.)

Den 17. desember 1943 kunne omsider den tidligere utenriksråd Jens Bull levere sine akkreditiver som godkjent sendemann i Stockholm etter tre og et halvt år som midlertidig charge d'affaires.

(Artikkelen forsetter imorgen)

Da det for alvor flyktet dansker til Sverige, utferdiget svenske myndigheter forbud mot dansk bosetting i Stockholm, Göteborg og Malmö

boven.

Forfatteren av denne bok mener dr. Best var av en helt annen kaliber enn Terboven. Det er grunn til å tro at Politiken og Johan Vogt har rett i at Werner Best medvirket til å redde tusentalls danske jøder.

I oktober kom det 75 000 danske flyktninger til Sverige, 7000 av dem var jøder. De øvrige fem hundre var mennesker som hadde bistått jødene og organisert flukten. Fra samme tidspunkt ble den danske motstandsbevegelse aktiv og effektiv i holdningskamp-

Flyktninger i Sverige 1933-46 (Del II av II)

Krigshistorie
Av C. J. HAMBRO
Redaktør Morgenbladet 1963-83

Sett fra norsk synsvinkel distanserte svenskene seg fra oss og la store hindringer i veien for norsk aktiv virksomhet fra svensk jord. Forsumet 1940 fikk stortingspresident C. J. Hambro forbud mot å tale Norges sak offentlig, og den svenske presse var med få unntagelser ytterst kjølig.

(Arbeiderbladets sjefredaktør Martin Tranmæl var da som under kamphandlingene i Norge 1940 dro til Stockholm. Han reiste imidlertid hjem igjen og holdt i mai tale på torvet i Mossjøen (!) Kort etter kom han seg igjen til Sverige hvor han ble resten av krigen. Førsteamanuensis Tore Pryser uttalte under konferansen i den norske ambassade i Stockholm, november 1988: "Heller ikke fikk Tranmæl tale på offentlige møter de første årene. En kan vel si det slik at da krigen snudde i Tysklands disfavør, så ble svenske myndigheter mye mer velvillige. Likevel holdt Tranmæl en omfattende foredragsvirksomhet. Det er beregnet at han holdt ca. 400 foredrag i Sverige. Kanskje talte han for til sammen ca. 150.000 mennesker". Det er ikke nødvendig å gå ytterligere i detalj.

Vi må også forstå svenskene. Den tyske landstigning i Norge i april 1940 kom ikke fullt så overraskende på svenske myndigheter som på norske. Svenskene hadde på en mer nøktern måte enn den norske utenriksledelse oppfattet signaler og var forberedt på at noe drastisk ville skje. Selv om etterretningene var vurdert tilhelt i Stockholm at den forestående tyske militære operasjon gjaldt Norge og Danmark, men ikke Sverige, var engstelsen betydelig. Den militære beredskap var vesentlig bedre enn i de sørlige og vestlige naboland, men utilstrekkelig for å møte et massivt tysk angrep. Svenske styresmakter ville for ner sagt en hvilken som helst pris tviholde på nøytralitet.

Det er grunn til å lakta de flyktningebølger som rullet inn over Sverige før og under den annen verdenskrig. I 1930-årene søkte mange å emigrere etter Adolf Hitler og NSDAP hadde fått makten i Tyskland. I henhold til svenske kilder rømte 15.000, hvorav 100.000 jøder i perioden 1933-1936, ca. 1000 av dem fikk innvandringstillatelse til Sverige. "Ennmeretid var de som søkte komma in i vårt land men vägrats tillstånd eller hindrats vid grensarna måheltubbelt större," hevdet Göte Friberg.

Før programene i Tyskland i november 1938 fantes det i følge Sosialstyrelsens oppgaver 1436 flyktninger i landet, hvorav 895 menn. Friberg opplyser: "Vid den tiden hade myndigheterna dårligt grepp om den verkliga situationen och socialstyrelsen erkände dette genom att i en månadsredogörelse i november 1938 göra den beräkningen att siffran 1436 nog var för låg och kunne ligga mellan lagst 1800 och högst 2300 flyktningar av alla kategorier."

Etter november-programene forsøkte stadig flere utsatte mennesker å komme seg til Sverige, og i januar 1939 summerte totalantallet flyktninger i landet til mellom 3000 og 3500, hvorav 600 skulle reise videre til

andre land. Samtidig hadde sosialstyrelsen godtatt et forslag fra det mosaiske samfunn i Stockholm om å gi innreisestillatelse for 500 barn og 490 voksne over 16 år, de fleste unge, som etter jordbruksstillatelse skulle reise videre til Palestina (Israel). Transisto-flyktninger ble de benevnt på svensk.

De fleste avslag om innreisestillatelse rammet jøder

I følge Friberg hadde i den angitte tiden november 1938 - januar 1939 halvparten av 1750 ansøkninger fra tyskere og østerrikere om innreisestillatelse blitt avslått. De fleste avslag rammet jøder. Så kom sudetkrisen og okkupasjonen av Tsjekkoslovakia. Dette ble en katastrofe for tusener av flyktninger fra Tyskland og Østerrike som hadde slått seg ned i landet. Deres nærmestliggende mulighet ble Polen. Sverige ble praktisk sett uberørt. Umiddelbart etter sudetkrisen innførte man visumplikt for Tsjekkoslovakia gjennom en aksjon fra det svenske arbeiderparti. De fleste av dem var sosialdemokrater, noen få kommunister.

Som tidligere nevnt førte svenskene en restriktiv innvandringspolitikk i 1930-årene. Resultatet var at det ved utbruddet av den annen verdenskrig ikke befant seg mer enn maksimalt 5000 fremmede i landet. Det er neppe tvil om at det altoverskyende flertall av dem var genuine flyktninger, jøder politiske opposisjonelle sosialister og kommunister som ville bli berøvet sin frihet eller avrettet i sine opprinnelsesland.

Ankomsten av de fremmede vekket adskillig diskusjon i pressen, i organisasjonene og i Riksdagen. Såvel i fagbevegelsen som i akademiske kretser så man med uro på hva denne innvandring kunne bety for arbeidsmarkedet, og det var også engstelse når det gjaldt ulik virksomhet fra kommunistenes side. Meget av uroen skyldtes etter alt å dømme mangel på informasjon fra myndighetenes side. Allmennheten var relativt utvidende om hvilken skjebne som ville bli ankommerne til det hvis de ikke hadde lyktes i å komme seg ut av sine hjemland. Hertil trodde folk i sin almindelighet at antallet innvandrere (flyktninger) var langt høyere enn de fremlagte tall viste. Ankomsten av flyktninger skapte en fremmedfrykt i Sverige i 1930-årene.

På denne bakgrunn kan man kanskje forstå engstelsen hos såvel myndigheter som i befolkningen da "tidevannsbølgen" av nordmenn veltet inn over Sverige i april, mai og juni 1940. Men kunne den øke fremmedfrykten? Det var jo skandinaviske granner som ankom, mennesker av samme etniske opprinnelse og kulturelle bakgrunn, mennesker man kunne kommunisere med sproglig og som man hadde levet i union med bare 35 år tidligere.

Nordmenn var nok i 1940 og i krigsårene lite bevisst at toneangivende kretser i Sverige på ingen måte var ferdig med "1905". Dette kom illustrerende frem på den flere ganger nevnte "ambassadekonferansen" i november 1988.

Professor Olav Riste uttrykte det slik:

"Vi vet alle at Sverige i 1905 med intens motvilje til slutt formelt godkjente Norge som en sjølvstendig stat. Om og derimot ble spurt om å tilfeste Sveriges reelle erkjennelse av norsk sølvstende, ville og forsøksvis og under en viss tvil, datere denne til etter 1949."

Situasjonsbestemt var nordmenn fremmede våren og sommeren 1940. Det var urovekkende at flere tusen soldater i full uniform under militærkommando var gått over grensen til Varmland og Älvsborg län i april. Det at norske statsråder og andre fremtredende politikere kom til Stockholm og der utfoldet forskjellige former for aktivitet, skapte engstelse, likeledes at den norske kronprinsesse med prinsesser og arveprins hadde søkt Sverige, mens den norske konge og kronprins forble hos sine kjempende landsmenn i Norge.

De tusener sivile nordmenn som strømmet over grensen, ble ikke behørig registrert, mange fant tilflukt hos venner, slektninger og bekjente. Deres nærvær var et ubehagelig usikkerhetsmoment for svenske myndigheter under tysk press. I Stockholm følte man at man hadde mistet kontrollen. I en periode kom det vernepliktige gutter som ville til Norge for å kjempe samtidig med norske frivillige som hadde deltatt i Finlands krig.

Tidlig fant også norske kriminelle som mente at tilstedeværelsen av tyske tropper og tysk politi hadde ødelagt deres hjemmemarked, veien over Kjølen.

Svenske myndigheter var ikke forberedt på "tidevannsbølgen", de manglet mottagerapparat og kontrollinstanser. Flyktningene ble dem en vederstyggelighet som skapte problemer for dem vis-a-vis Tyskland, på det tidspunkt verdens sterkeste militærarm. Det er neppe galt å hevde at svenskene var under dobbelt press. Norske fagforeningsledere og arbeiderpartipolitikere forsøkte å få gehør for svenske synspunkter under en faglig konferanse i Stockholm ultimo mai og primo juni

"tidevannsbølgen" av nordmenn vekket engstelse

(1940), hvor blant andre Martin Tranmæl, Konrad Nordahl, Lars Evensen og Einar Gerhardsen deltok. I Nordahls referat står det at pessimismen rådde i Stockholm og at ledende svenske kretser regnet med at Hitler ville seire.

Direkte press ble svenskene utsatt for i mai og juni 1940 gjennom den såkalte "Mowinkelplanen". Den nyutnevnte statsråd J. L. Mowinkel (Venstre) som sammen med handelsminister Anders Frihagen utgjorde en

Spørreskjema
jøder i Norge

Fullført av: [håndskrevet]
Dato: [håndskrevet]
Sted: [håndskrevet]

Spørreskjemaet skal fylles ut av alle som har fått opplysninger om jøder i Norge. Det skal sendes til: [håndskrevet]

Spørreskjemaet skal fylles ut av alle som har fått opplysninger om jøder i Norge. Det skal sendes til: [håndskrevet]

Spørreskjemaet skal fylles ut av alle som har fått opplysninger om jøder i Norge. Det skal sendes til: [håndskrevet]

De fleste avslag om innreisestillatelse rammet jøder

slags statsrådsavdeling ved Stockholmsdelegasjonen, lanserte en ide om en demarkasjonslinje nord for Bodø, ved svensk mellomkomst. Svenske tropper skulle i henhold til planen forutsetningsvis sikre linjer og besette Narvik by mens regjeringen Nygårdsvold ville forbli i Norge nord for demarkasjonslinjen, ikke i krig, men uten fired med Tyskland.

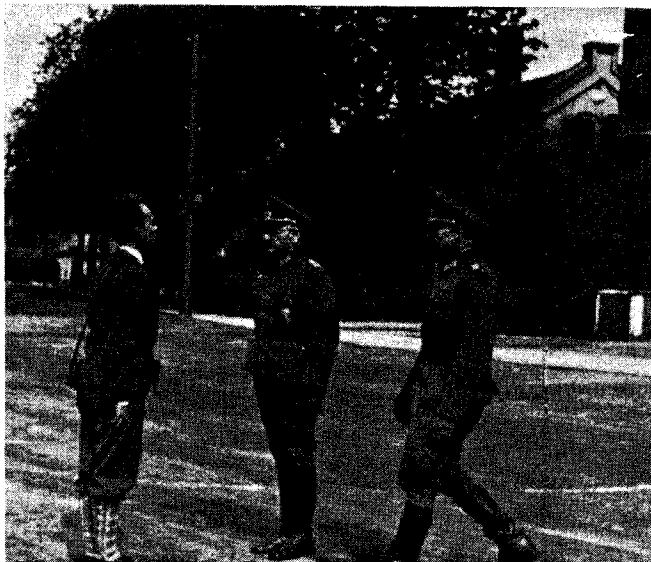
Flertallet av Mowinkels regjeringsskolleger grep ideen med begjærighet, mens Trygve Lie var sterkt imot. Planen måtte oppgis da Berlin ikke utviste noen interesse. I norske kretser ble demarkasjonslinjen kalt "Mowinkel-Gunther planen", men det er mer tvilsomt om den svenske utenriksminister Christian Günther (som var svensk minister i Oslo 1937-1939) noen gang utviste noen reell interesse for en svensk militær mellomkomst. Det er høyst sannsynlig at man i svenske regjeringsskretser oppfattet fremstøpet som et press for å få svenske til å intervensere til norsk fordel. (Under Värna-konferansen i Stockholm 1988 fremkom det opplysninger som peker i retning av at svenske myndigheter var særdeles interessert og at ideen hadde svenske opprinnelse.)

Presset fortsatte i alle krigsår. Flyktningebølgen alene var press, og etter hvert ble påtrykket fra såvel norsk som alliert hold ganske betydelig for å kunne bruke svensk territorium som operasjonsmark.

Kan vi sette likhetstegn mellom de flyktningebølger som nådde Sverige kort før og under den annen verdenskrig? Det er tale om seks dønninger.

1. Flyktninger fra Sentral-Europa på 1930-tallet, i det vesentlige europeiske jøder.
2. Tidevannsbølgen av nordmenns som flommet over den svenske grensen i 1940.
3. Organisert flukt fra Norge til Sverige i 1941-1945.
4. Overføring av danske jøder, flukt over Sundet i 1943.
5. Organisert flukt fra Danmark til Sverige 1943-1945.
6. Ankomst av baltiske flyktninger i 1944.

Jødene, samt tysk-østerrikske sosialdemokrater og kommunister rømte fra et nasjonalsosialistisk regime, hvor flukt var deres eneste alternativ til frihetsberøvelse eller tilintetgjørelse. Sverige var intet primærsmål for flertallet av dem som ankom. Mange håpet landet ville være en mellomstasjon på vei mot USA, Canada eller Palestina (Israel). Det eksisterte intet mottagerapparat for dem selv om de fikk hjelp av frender og politiske meningsfeller. Endel svenske jøder stilte seg skeptiske til nykommerne for-

Dette bildet ble selve symbolet på den tyske overgivelse i mai 1945 og viser den nå avdøde Terje Rollem som mottar kapitulasjonen av Akershus festning fra den tyske major Nichterlain (foto: John Stage)

di det var liten plass til dem i det svenske samfunn. Stort sett var innvandrerne fra Sentral-Europa uten økonomiske midler, og stort sett var de uønsket i den brede opinion som ikke oppfattet fluktens legalitet. I henhold til svensk lov - og regelverk kunne "juderna inte beträktas som politiske flyktingar enbart på grunn av sin ras". (Göte Friberg.)

Svenske myndigheter hadde fullt hefredomme når det gjaldt innvigelser av innreise og geografisk plassering av disse flyktinger, selv om man på et tidspunkt sentralt undervurderte antallet. Flyktningebølgen var med andre ord kontrollert.

Den andre bølgen, nordmennene som strømmet over grensen i 1940, var i høyeste grad ukontrollert. Myndighetene manglet oversikt, makten i liten grad å lokalisere flyktningene, og noe mottagerapparat eksisterte ikke. Fluktmotivene var høyst varierte. Det store flertall var hva vi kan kalle panikkflyktinger, mennesker som rømte fra usikkerhet og hva de oppfattet som kaos. Sverige var deres primærmål. Mange regnet nok med at de etter kort tid kunne vende hjem til sitt land, uavhengig av kamphandlingenes utfall.

Det store antall av nordmenn som krysset svenskegrensen i 1940 kunne ikke og kan ikke anses som politiske flyktinger. Og da norske myndigheter, legasjon og det raske organiserte flyktningekontor sommeren 1940 systematisk arbeidet for å få de i Sverige yrende landsmenn til å reise hjem til det okkuperte Norge, vurderte man bare ca. 50 som genuine flyktinger, mennesker som risikerte forfølgelse i sitt hjemland. Det eksisterte da også et samarbeid mellom svenske myndigheter, den norske legasjon og det tyske konsulat i Stockholm for å få sendt grenseoverskriderne hjem. Avisen *Früh Falk* i Oslo, som var organ for *Nasjonal Samling* (NS) hadde på denne tid en spalte med navn på mennesker som vendte hjem fra Sverige for å gjenoppta sin virksomhet i Norge.

Hva som her kalles den organiserte flukt fra Norge til Sverige 1941 - 1945, var av en helt annen karakter enn "tidevannsbølgen". Den kan benevnes organisert fordi de fleste forlot det okkuperte land ved hjelp av etablerte "illegale" grupper som disponerte mannskaper på spesielle flyktningruter; sjåfører, jernbanefolk, fiskere, grenseløser m.v. Gruppene hadde også "dekkileiligheter" og egne skjulesteder på landsbygden. Flyktningeorganisasjonene var ikke på noen måte "reisebyråer" som anså det som en oppgave å bringe flest mulig landsmenn til Sverige. Tvert i mot ønsket lederne, i et hvert fall i de første år, å holde overføringene lavest mulig nede, blant annet av sikkerhetsmessige grunner. Dette medførte en behovsprøving hjemme. Så langt som mulig ble det undersøkt om det virkelig var grunn til at den potensielle flyktning skulle transporteres til Sverige. Etter hvert som den illegale virksomhet økte, ble selvsagt kontrollmulighetene mindre, og engstelsen for feilvurdering økt.

Det var relativt få nordmenn som rømte til Sverige før i annet halvår 1942. Og på det tidspunkt da ankom flyktinger i tellende størrelsesorden, hadde man et utbygget mottagerapparat i legasjonens regi, samtidig som norske myndigheter bestred sakens

økonomiske side. Motivene for flukt var varierte. Noen dro til Sverige fordi de var tilkalt av norske myndigheter ute, noen måtte forlate landet fordi deres virksomhet hjemme var i ferd med å bli avslørt. For disse menneskene var Sverige intet primærmål, men en mellomstasjon eller et operasjonsområde. Det store flertall hadde imidlertid

Det store antall av nordmenn som krysset svenskegrensen kan ikke anses som politiske flyktinger

grannlandet som mål. Hvor mange av dem som virkelig var genuine flyktinger, er aldri analysert eller vurdert. Det ville også i stor grad være et kjønsspørsmål. Svenskene førte en temmelig restriktiv politikk i 1941 og 1942, ikke få nordmenn ble avvist på grensen. Dette endret seg etter hvert som det tyske press på Sverige ble svekket, svenskene forstod hvilken fare det var forbundet med å reise hjem etter fluktforsøk, samt at behovet for fremmed (norsk) arbeidskraft økte i svensk skogbruk og anleggsvirksomhet.

Forflytningen av danske jøder til Sverige i siste halvår 1943 er av en særpregt karakter. Tallene varierer i de forskjellige kilder, men seks til syv tusen jøder ble tatt hånd om av danske motstandsmenn - og kvinner og bragt til Skåne, mens Gestapo "bare" fikk tak i noen få hundre. Det foreligger opplysninger om at den tyske marineattaché i Danmark tidlig varslet danske politikere om en forestående aksjon mot danske jøder i Københavnsområdet, og at den tyske handelsattaché underrettede danske forretningsmenn som var medlem av Rotary.

Dette skjedde ett år etter at norske jøder ble angrepet, de danske var følgelig langt mer mentalt forberedt enn deres frender i nord hadde vært, samtidig som de på grunn av en holdningsendring i Sverige risikerte hva man opplevet året før. Nemlig at det gikk beskjed hjem til Norge fra Stockholm at man ikke kunne motta flere jødiske flyktinger. Allikevel er det fremdeles gåtefullt hvordan operasjonen kunne gjennomføres så vellykket.

For de danske jøder var Sverige det eneste mål som midlertidig oppholdssted intil de kunne vende hjem til Sjælland etter krigsophør. Det eksisterte ikke noe utbygget mottagerapparat for dem i Sverige, men tross endel vanskeligheter ble flyktningene midlertidig integrert i det svenske samfunn.

Den danske flyktningestrøm til Sverige

1943-45 hadde mange fellestrekk med den norske 1941 - 1945. Anfallet flyktinger var dog mindre. Men danskene hadde ikke det etter hvert utbygde utapparat som nordmennene, ingen militær overkommando i London, ingen marine, ikke hæravdelinger på alliert side, intet eget flyvåpen og ikke noe som tilsvarte Nortraship. Økonomisk stod det danske "flyktningesamfunnet" langt svakere enn det norske.

Den siste store flyktningebølge svenskene mottok under den annen verdenskrig, kom over Østersjøen. Det var panikkflyktinger fra de tre små baltiske stater og i første rekke fra Estland og Latvia. Baltikums historie er preget av overhøyhet, stridigheter, kriger, okkupasjoner, borgerkriger, fortyskning og russifisering gjennom århundrer. Da den Røde armé gjenopprettet de baltiske land i 1944 måtte hundretusener komme seg bort for å unngå likvidasjoner eller deportasjoner til fjerne strøk i Sovjetunionen.

Tyskland og Sverige var de baltiske flyktingers nærmeste mål. De hadde ikke selv noe mottagerapparat i Sverige, og ubemidlet som de var, måtte de falle det svenske samfunn til byrde. De mange tusener som ankom, ble i stor grad ansett som uønskede. Den svenske opinion var blitt pro-alliert, få tvilte på krigsutfallet og balterne ble til dels høyst uberettiget betraktet som tyskernes medløpere. Svenske myndigheter var også under et visst press fra Moskva.

Etter krigens slutt krevde Stalin de baltiske flyktinger utlevert eller hjemsendt som sovjetiske borgere. Svenskene bøyet seg i stor grad for kravet. Noe tilsvarende skjedde i Norge, hvor ukrainere og andre av ulik nasjonalitet ble overlevert til sovjetiske myndigheter. (Hvordan det gikk ut for dem, er ikke kjent.)

Det er malt et glansbilde av det "norske flyktningesamfunn"

digheter og sendt øst-over som russere. Forfatteren Egil Ulateig har beskrevet dette i boken: *Hjem til Stalin* (Cappelen 1985).

Balernes ferd til Sverige kan på ingen måte sammenlignes med karelenes flukt til Finland på samme tid. De finske militære styrkene måtte oppgi Karelska neset og byen Viipuri (Viborg) i juni 1945 brøt 420.000 kareler opp fra sine hjem og flyktet til Finland.

Finner og kareler er nær beslektet. I sin tid og ikke for så svært langt tilbake sa vi at Finlands befolkning bestod av: samer, finner, tavaster og kareler. Man sonder ikke lenger mellom finner, tavastre og kareler i Finland

med landets nåværende grenser. Men den folkegruppe som i 1944 brøt opp fra Vest-Karelen og dro vesterut til Finland, utgjorde en etnisk enhet med spesiell kultur og flagg, selv om deres landområde var en del av Finland og deres hovedsete Viipuri med en gang tysktalende bybefolkning var Finlands nest største by.

Finnenes mottak av karelene har et noe enestående preg. Da irlendere, italienere, tyskere, skandinaver o.a. strømmet til Amerikas Forenede Stater gjennom decenniene, var det en etnisk vurdert folketom verdensdel de kom til, behovet for immigrasjon var stort. Finland var i 1944 en hardt rammet stat, befolkningen hadde egentlig nok med seg selv. Men karelene stod dem så nær at de ble betraktet som landsmenn som hadde mistet sitt landområde.

Den nærmeste sammenligning er vel vest-tyskernes holdning til de skarer som noen få år senere strømmet fra sovjetisk sone, senere Øst-Tyskland (DDR) og vestover.

Karelene ble integrert i det finske samfunn, mange av dem har nådd de høyeste posisjoner. Samtidig har karelene bevart sin egenart, feiret sine spesielle nasjonale høytidsdager og bibeholdt sin folkelig kultur om enn ikke ostentativt og etter hvert noe avtagende.

Jo mer krigs- og okkupasjonsårene er kommet på avstand, dess mer er det malt et glansbilde av det "norske flyktningesamfunn" i Sverige 1940 - 1945. I fredsrusen forsommeren og sommeren 1945 hyldet man motstandskjempene som kom hjem, offiserer og soldater, sabotører og etterretningsfolk, "illegale" pressefolk, modige politikere, embedsmenn og tjenestemenn, grenseløser og kunstnere som hadde forlatt Norge i protest. Man var stolte av den ungdom som var dratt til Sveariket og der fått utdannelse. I første halvdel av 1944 utgjorde antallet skoleelever og studerende over 1200. I parentes bemerkt var tallet på dem som i okkupasjonsårene søkte og fikk utdannelse i Tyskland neppe mindre, antagelig adskillig flere, men det la vi et pent teppe over.

I 1945-festen overså man bevisst eller ubevisst at livet ikke var rosenrødt for det store antall av norske flyktinger. Man visste jo så lite. Dr. Grimnes tegnet senere følgende bilde: "Alt i alt var det likevel bare et fåtall flyktinger som lå direkte under Flyktningekontorets administrasjon i forlegninger, ved skoler eller på annen måte. De fleste var ute i arbeid, særlig skogsarbeid, enten i hoggekurs og skogslag eller enkeltvis hos svenske skogeiere. Slik hadde det vært siden flyktningene ble sendt ut i arbeid fra sommeren 1941, og slik fortsatte det å være til langt ut i 1943. Av de 8.700 menn som befant seg i Sverige ved årsskiftet 1942-43 var antagelig 4500-5000 i skogen. Deretter fortsatte tallet å stige på grunn av den stadig økende flyktningemengden og innføring av skogsarbeidsplikter. Toppen ble nådd omkring midten av 1943. Nøyaktige tall finnes ikke, men det ser ut til at det var vanlig å regne med at 7-8000 mann var i skogen da. Det er imidlertid typisk for hvor usikker statistikken ennå var, at selv et så høyt tall som 10.000 norske skogsarbeidere ble nevnt.